

A jugoszláviai magyar nyelvjárási atlaszok tanulságai

A hajdani Jugoszlávia nagy régióinak (Muravidék, Baranya, Szlavónia, Szerémség, Bácska, Bánát) magyar nyelvjárási atlaszainak elkészültével néhány fontos megfigyelésről számolhatunk be.

Idők folyamán bebizonyosodott, hogy a népnyelvi bűvárlat egyik leghasznosabb ága a térképekkel dolgozó nyelvföldrajz. Miért? – kérdezhetné a nem-szakember. Azért, mert egy nyelv regionális különfejlődését tükröző nyelvjárási atlaszának elkészítésekor jelenségekre, összefüggéseikre vannak tekintettel a kutatók. Nem az egyes elszigetelt adatra, ritkaságokra vadásznak. A nyelvatlasz a pillanatnyi kép megragadásával szintetikusán megmutatja a regionálisan különfejlődött nyelvjárás szerkezetét, de hitelesen megmutatja azt is, hogy a nyelvi jelenségek elterjedése mennyire függ a környezettől, az esetleges periférikus helyzettől, a hajdani kibocsátó nyelvjárással fenntartott kapcsolattól, a társadalmi helyzettől, a műveltségi foktól, a népmozgástól. Kiderül az is, mennyire közeledik az illető vizsgált nyelvjárás a köznyelvhez, az állandóan ható egységesedési tendencia milyen fokon áll, vannak-e megőrződött régiségek, a hagyományörzés milyen fokozatokat mutat, keletkeznek-e újabb jelenségek, olyanok, melyek régebben nem léteztek.

Régi megállapítás és észrevétel az, hogy az egyes generációk nyelvhasználatában különbségek érzékelhetők (az idősebbek hagyományörzőbbek, a nyelvjárás bázis változatát használják több-kevesebb sikerrel, a középkorúak tudnak így is meg úgy is, már újítanak, közelednek a köznyelvhez. Ez azt jelenti, hogy városiasodva anyanyelvi szinten kétnyelvűek a szükségnek megfelelően, azaz használják a nyelvjárást, de köznyelven is kommunikálhatnak, ha a körülmények, a beszélőpartner, a nyelvi szerep úgy kívánja. A diglosszia a tulajdonságuk az esetleges bilingvizmus mellett. A fiatalok szégyellik a nyelvjárást, stigmatikusnak vélik, a köznyelvűsödés a nyelvhasználati tendenciájuk. Ezzel csökkennek a kifejezési lehetőségeik, ingadozik a szavak társadalmi érvényessége, bizonyos szavak szóföldrajzi elterjedtsége vagy a fonetikai megoldások [az illabiális a, a diftongusok eltűnése !]. Ha más nyelvű környezetben élnek, a kétnyelvűség dominál, illetve a másik nyelv előnyben részesítése, ami a nyelvváltás felé tendál. A gyerekek, ha huzamosan a nagyszüleiknél tartózkodnak, élnek, akkor természetesen azok nyelvhasználatához alkalmazkodnak. De ha nem élnek együtt a nagyszülőkkel, akkor a családi normához igazodnak. A rétegződés során a generációs különbség mellett esetleg nemi eltérés is felbukkan, valamiféle női nyelv fungál [vö. a szlavóniai Kórógyon !].

A nyelvatlaszokból kiderül az idegen hatás is – tekintve, a legtöbb vidék multinacionális, az együttélés évszázados múltra tekint vissza. A két- vagy többnyelvű faluban a másnyelvű, ha magyarul szólal meg, akkor a falu magyar lakosságának nyelvjárását használja. A magyarok esetében az érzékeny szókincs, az idegen átvételek mutatják legközvetlenebbül a másik nyelv hatását.

A nyelvatlasz előnye, hogy az adatokat közvetlenül a terepen gyűjtik össze. Általában a „jelen” használat állapotát fényképezik le, viszont ha alaposabban megvizsgáljuk az adatokat, kiderül, hogy a múlt kontúrjai is felismerhetők. A szó-

kincs mint a legérzékenyebb struktúra megmutatja a használók kultúrtörténetét, társadalmi, gazdasági, művelődési, szociális körülményeinek mozgását, változását is. Így a nyelvatlasz tulajdonképpeni célján túl sok, másfajta és igen becses melléktermékkel, információval segíti az emberről szóló tudományt! Nagy hátránya viszont az, hogy a szupraszegmentális elemek lejegyezhetetlensége miatt ezek nem szerepelnek az atlaszokban, noha igen fontosak.

A nyelvjáráskutatás legfőbb feltétele a jó és megbízható adatszolgáltató megválasztása. Figyelnünk kell viszonyulására a nyelvjáráshoz, mennyire kötelező rá a közösség nyelvi normája, milyen minőségben és intenzitással valósul meg közléseiben, mennyire válogat a megszólalási lehetőségek közül, s nem utolsó sorban működik-e nála a feledés, pl. a szókincs szintjén.

A többnyelvűségre is tekintettel kell lennünk az adatszolgáltatók megválasztásakor, a bilingvizmus ugyanis több szinten hat a nyelvhasználatra, legelőször a szókincs szintjén.

Az sem elhanyagolható, hogy egy- vagy kétlaki-e az illető, félföldművelő és városban élő gyári munkás-e, azaz ez is meg az is. Ingázik-e a falu és a város között? Milyen környezetben él a városban stb.

Az egyes térképlapokról leolvasható a régi nyelvi jelenségek harca az újakkal, a feltörőkkel, megmutatkozik a nyelvi változás tendenciája, iránya. A térképlapok a szakember számára beszélnek, „beszélőlapok”, sok mindenről vallanak. Tudniillik az adatok mögött ott lappang a vidék, a benne munkálkodó ember mindennapi élete, a mindennapi élet szükségleteinek, szituációinak, szerepeinek megfelelő megnyilatkozási módok, nyelvi eszközeik.

Az atlaszok nagy értéke, hogy sok muzeális értéket megmentenek, de megmutatják a feltörekvő újat, a jövőt is, hisz a változás állandó folyamat! A nyelvatlaszok pillanatfelvételei lehetővé teszik az utánuk következő generációknak, hogy összehasonlíthassák a XX. század végének nyelvhasználatát a XXI. század nyelvhasználatával.

A jugoszláviai magyar nyelvjárási atlaszok jegyzéke

1. A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1966.
2. A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza. Újvidék, 1969.
3. A szerémségi magyar szigetek nyelve. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
4. A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza – PENAVIN OLGA – MATIJEVICS LAJOS. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1978.
5. Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1984.
6. Bácskai magyar nyelvjárási atlasz. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1988.
7. A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárási atlasza. Cnesa, Kanizsa, 1995.

PENAVIN OLGA